Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU
६३२९

No. ६८ग-१

Title पंचपादिका विवरणम् (उवर्णकम्)

Author प्रकाशात्मभगवान्

Extent ६० पत्र Age सं. १९८३

Subject वेदान्त

पत्र-२६

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

नं. ९८

अथ पंचपादिकाविवरणस्य समन्वयसूत्रे संस्कृतटीका

नं १८०२

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

थ:

ब्रिव० ॐ श्रीगणेशाय नमः नन्नु लोकेऽथशब्दस्य चत्वारोऽर्थाः प्रसिद्धा
१ व्यवहारे प्रयोगसामर्थ्यात् प्रसिद्धाः आनंतर्यमधिकारो मं
गलाचरणं प्रकृतादर्थादर्थांतरत्वं च तत्र इतरपर्युदासेना
नंतर्यमथशब्देनोपादीयत इत्यस्मिन्नर्थे सति चानंत
र्यार्थत्व इत्यतः शांकरभाष्यस्य तात्पर्यमाह तत्राथ
शब्द आनंतर्यार्थ इत्यादिना कथं जिज्ञासाशब्दस्याव
यवार्थेनार्थ[illegible]त्वे सतीच्छायाः कर्तव्यतया प्रारंभानुप
पत्तौ प्रत्यधिकरणं चाप्रतिपाद्यत्वान्नाधिकारार्थोऽथ
शब्दः ब्रह्मज्ञानेच्छाया मंगलाचरणार्थत्वस्य प्रसिद्ध
त्वादप्रसिद्धत्वेपि प्रशंसापरतयार्थवादत्वप्रसंगात्
सूत्रस्य न मंगलाचरणार्थता इच्छायाः प्रकृतात्किंचित्प्रकृ
तादर्थादर्थांतरभावस्याप्रसिद्धत्वान्नाभिधानेन कु
मित्यत्र तु शब्दस्य न तदर्पणेति तन्निच्छायाः ज्ञानस्येदा

थ:

५.६.८

नंतर्यमपि प्रसिद्धं सत् [illegible]फलभावेनानंतर्यस्या
विवक्षितत्वात् आनंतर्य[illegible]धानतः केवलस्य प्रकृता
द्युफलकारणामस्य शब्दतो विध्यासत्वेन केवलस्यानिप्रव
त्तिपर्यंतेच्छोदयसामर्थ्यात् [illegible]पुष्कल[illegible]
नेकिमथशब्देन सत्यं [illegible] राद्ध
पर्यंतस्य कार्यस्य [illegible]कारणानया पूर्ववृत्तस्य प्रा
यस्याधिकारिविशेषणस्य प्रतिपादनपरत्वात्तत्राथ
शब्दस्य न दोषः तत्रानिपातितैः [illegible]मारातेने प्रवृत्तिपर्यं
तेच्छोदयकारणप्रकृत्यं [illegible]नंतर्यामि
धानक्रमेण प्रवृत्तिनिमित्तविशिष्टेच्छोदयप्रयोजकीभूतो
दयपर्यंतस्य कार्यस्य पुष्कलकारणस्यैवापूर्वनिर्दिष्टत्वात् त
३ धनचतुष्टयस्यावद्योतनायानंतर्यार्थोऽथशब्द इति स्थिते र्थो
ननु जिज्ञासाशब्दस्य विचारे प्रवृत्तस्य कथमवयवार्थे
त्र

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर० नार्थवत्वमादीयते रूढिर्योगमपहरतीति न्यायात्
२ दित्याह्वि पाति अत्र पंकजमित्यादौ विवाद एव वचनशक्त्या
इत्येवोच्यत इत्यत: शक्तेनेनत्र यस्य स्वार्थ: उच्यते ना
यं जितास्मा शब्द इत्यादि परिहारोयमाशय: यत्वाद:शा
ब्दस्य वृत्तिप्रकारो: तत्र रूढि: पर्यायशब्दव्यवहारे भिधाना
भिधेयव्यतिरिक्तमनपेक्षैव प्रयोगता मर्यादा स्वशब्दाभिधानतं
बंध: योग: समासादिनाप्येकपदमापन्नस्य शब्दस्य स्वावय
वगताने काभिधानशक्ति रूढिरेवावि शिष्टार्थाभिधानं एत
योर्भयनस्त्वविवृत्ति रित्युच्यते गौणा: स्वाभिधेयार्थस्यातिरे
ककार्यायावृत्तिरिति तत्रैकस्यैव शब्दस्य प्रवृत्तिरेकस्य
प्रवृत्तिरन्वयोराद्वृत्ति संभवे रूढियोगमपहरतीति न्यायेन
योगापरिहारेण रूढिरूपाद्येवेति रूढियोगरूपवृत्ति
संभवे गौणा: परित्यज्यन्ते कास्मिन्नर्थे शब्दस्य योगवृत्ति

संभवे

संभवे तत्रैव तस्यैव — शब्दस्य तत्त्वनिर्णयते रूढ्यसाम
र्थ्ये नैव प्रतिपत्तिरत्रैव तस्यैव शब्दस्य प्रतीतं तत्कल्प
ना किमितिवक्रत्वर्थो किराभावात् अत्र पंकज शब्दादिरू
योगरूढिरिति सर्वत्रवाद्यावृत्तियकल्पनस्य तेन न
तु विप्रयोगवृत्यैवार्थप्रतिपत्ते रूढ्यलोपादिवसानं संवि
ताप्रपंकज शब्दान् सिंहितानामादिप्रतिपाधितासर्गतन्त्र
[illegible] वमेव [illegible] तत्र प्रयोगबाहुल्यादपि सामर्थ्य
विशेषे प्रतिपत्ति दर्शना यथा [illegible] शब्द [illegible]
पिशाब्दात् [illegible] प्रयोगबाहुल्याद [illegible]
यनप्रतिपत्ति: तस्मात् [illegible] मर्थ्यादि [illegible]
पत्तिसंभवे [illegible] कल्प्यते इत्याह नार्थादि [illegible]
३ रूढि इति कथमित्यत: शङ्कनोर्थ: [illegible]
वार्थी संसर्ग एव योगात् [illegible] शब्द [illegible] पादयते विजा

ना=

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण ३ वारस्य तद्विज्ञासा शब्दावयवार्थः कथं तदवगमस्य
कृतज्ञामर्थ्येनैवाख्यायासिद्धिरिति चोदयति कथ्य
मत्यप्यासिद्धत्वमिति स्वयमवयवार्थसंप्राप्तावप्य
वयवार्थसंसर्गाविनाभावादपि तत्र लक्षणा पापत्रयो
गप्रत्ययोपपत्तौ न शब्दार्थांतरकल्पनाश्रुत्तव्यामि
कृकार्याभावादिति परिहरति अंतःकरणे तद्विचारो यथ्य:
दिति नक्रतामण्य मिथ्याभासं कथं विचारेणाणवि
ना [illegible] भीतिनिर्दोषम व्याहाति किं तत्र प्रमाणां शि
मिनद हैवं प्रयोगमनुप्रमेयमिति. अवांतरवलिख्य मा
णां विषयेणाहावगतामिथ्यते अनवगते विषये प्र
योगाहृत्ताश्च प्राप्ति सत्वेवस्तुनि ज्ञानाभिव्यमाणं संदि
ग्धे प्रकृतिक्षयफलंवा परोक्षे अपरोक्षफलं वेक्ष्यमाणेना
मयप्रमाणप्राप्तिहि विचारस्य तत्त्वसाध्यमिति प्रतिपाद्यं

वस्तुनि विशिष्टज्ञानमिथ्यामाणं प्रमाणादि विचारणे
विचाराभावेनागमफलमिति विचार — साध्यतोच्यमाने
प्रत्ययाविनय — र्थः ननु नेत्रमात्रं तत्त्वेन प्रति
पद्यते प्रयोजनाभावात् किं तद्विध्यमाणज्ञाने प्रदर्श
नमुखेनानवधार्यविचारमेतत्करोति फलद्वारेण
वतात्पर्येण प्रतिपाद्यते यो विचार ज्ञानं ब्रह्मणा
न्तमस्य तत्त्वानुपपत्तिप्रतिपादकस्य समाधायमाह शी
चेष्यति तत्त्वैवमपि कृतानंतरदिति तदेव प्रपञ्चयति
अंतरणीति विचारमाश्रित्य पातिक्षेप लक्षणेन प्राप्त
न्येनांतरणीति विचारमाश्रित्येति संबंधः अनन्तपा
णामन्यतमस्यापि विधि यमाण न्वमंगीकृतमिति
४ योजना तत्रापि [illegible] नास्य अभिधानं [illegible] न
पसाधनचतुष्टयसंपन्नाधिकारिविशेषस्यान्वयः

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विव एए ४ समर्पणमाणाभावेविचारारंभार्थत्वेवकर्तव्यतयाविधीय
मानोविचारोनधिकारी ग्वज्ञ धेयः स्यादितिपरिहरति
उच्यते शास्त्रस्यानारंभप्रसंगादिति ननुविचारविधि
रेवविषयजिज्ञापयेनाधिकारिविशेषंकल्पयित्वाप्रवृत्ति
पर्यन्तोभविष्यतीतिकिमर्थ शाह्वेनेति ननुकर्तव्यतयाव
गतोविचारोपिप्रारंभमर्थात्क्षिपतीतिकिंविचारारंभार्थे
नापि शाह्वेन ननुविधिसामर्थ्याद्भयप्राप्तौकस्तत्रनि
र्णयविषयणेत्तितापाचित्वाद्यनन्तपीभिधानमस्त्वे।
नाधिकारिसमर्पणामेवयुक्तमित्याणाधिकारार्थैवि
त्यप्रयोजनतामितिप्रवृत्तिद्वारेणप्रयोजनपर्यन्तमुत्व
मित्यर्थः मुमुक्षोत्वकामः कल्प्यतेनप्रसज्यप्रतिषेधप्र
संगात्तथाहि [illegible] इत्युक्तो गविशेषान्नवधीयकारि
प्रतिपत्तौ [illegible] पर्यायाविशेषाधिकारः कल्पनाय

स्ततोवरंशब्देनैवविशिष्टाधिकारिसमर्पणमितिभावः
ननुयतिसन्नन्यायेतावर्थवादगतमेवमोक्षंब्रह्मज्ञान
वाप्रयोजनसाध्यत्वेनपरिणामय्यमोक्षकामोब्रह्म
ज्ञानकामोवाविचारयेदितिविधिप्रतिपत्तिसमयेऽधि
कारिविशेषविधिप्रतिपत्तेः नप्रसज्यप्रतिषेधप्रसक्तिः
चोदयतिननुब्रह्मज्ञानप्रयोजकं कोपीनत्वस्वभावपाकं
सर्वेषांफलकामिनयासर्वाधिकारः स्यात्तत्रमुच्यतेकिं
वाविशिष्टाधिकारमितिविशिष्टाधिकारत्वेविधिप्र
तिपत्तयोनत्वादर्थवादसामर्थ्यलभ्याधिकारिक
ल्पनायाः प्रसज्यप्रतिषेधव्यापारयोरवंतादवस्थ्यमेवा
तोप्यथशब्देनश्रोतव्यादिविधिप्रकरणपठितेन मुमुक्षुव
सैपन्नाधिकारिप्रतिपत्तिरवकोविचारविध्यवगमेना।
सोवायमध्यथशब्देनश्रोतविशेषाधिकारिसमर्पणमि

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण वयुक्तमितिचेदपि सर्वाधिकारं शास्त्रमिति न प्रसज्यत इ
५ ति विधेयोनापि विशेषाधिकारिसमर्पणे शास्त्रमुपपद्यतेति
नन्ववक्तव्यं किं फलतः सर्वाधिकारं शास्त्रं किं वावि
षितो न तावत्फलतः सर्वेषां फलार्थित्वाभावात् स्वर्गा
दिवद्ब्रह्मज्ञानेऽर्थित्वानुपपत्तेरिति माम्भूद्ब्रह्मज्ञानार्थि
त्वेन तः शक्तलोकग्रंथः स्पष्टार्थः नन्वध्ययनविधेः त्रै
वर्णिकाधिकारत्वात्तत्र [illegible] ब्रह्मविचारस्याविधे
रेव सर्वाधिकारं शास्त्रमिति [illegible] दियेति माम्भूद्ब्रह्मज्ञाना
र्थितेति ननु विधिर्नाम स्वविषयस्य सदुपकारकस्य वा
नुष्ठाननिमित्तं भवति न च विचारोऽध्ययनविधेर्विष
यस्तदुपकारको वा नन्वाध्ययनविधिविधेयो वि
चार इति तत्राह स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यर्थावबोधफलत्वा
दिति अयमाशयः दृष्टफलस्याध्ययनविधेरर्थावबोधे

ववोधं फलं व्यापारात् विचारमपि फलात् निष्पन्नयेदध्य
यनविधिरन्यथा [illegible] थयत्तदुपकारि
व्यतिरिक्तस्य व्यापारस्य फलनिष्पत्त्यपेक्षया विधि
प्रयुक्तानुष्ठेयत्वं दृश्यते अवघातादिषु विधिचोदितः
न विधेयावघातस्येव फलपर्यन्तमावर्त्यमानत्वाद्वि
चारस्तु स्वतंत्र एवम [illegible] फलं कथं विधीयत इति व
क्तव्यम् नैष दोषः [illegible] दृष्टनियतरूपस्याविहितस्यापि वि
तानुपकारकस्य च विधेः फलपर्यन्तानुपपत्त्या विधेय
त्वकल्पनाद्विचारस्यापि तदुपपत्तेरिति नन्वा किंनिबा
रसाध्ययनमर्थनिरूपफलमध्ययनस्यान्वयव्यति
६ रेकसिद्धदृष्टफलं किंवा तदुद्देशेनाविधानादधिकारिविशे
षणात् शास्त्रीयं फलं किं विधिप्रयोजनपर्यन्तसामर्थ्या
लभ्यं फलमिति न तावद्दृष्टं फलं अध्ययनमात्राद्दृ

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण न्निग्रहणकादस्यार्थनिष्ठभावकदयानः आपातनदृशनि
९ स्यचविचारात येह त्वादनोनार्थनिष्ठयत्ववगमनारुया
यनक्रि - योतिसिद्धान्तयति स्यादेवयथार्थावबोधफ
ला ध्ययनक्रियास्यादिति ननुतव्यप्रत्ययेनव्यापारः स्व
शब्दभावनाविधिरूपतयाभिधायते साच शब्दभावना
ध्ययनकारणिकास्यर्थभावनांनिष्पादयंती फलवद
र्थावबोधं पुरुषार्थत्वेन भावनाभाव्यत्वेन कल्पयति
पुरुषार्थे पुरुषप्रवृत्तेर्योगात्तत्र भाव्यं तत्र लाभा
त्समानपदोपात्तम ध्ययनं भावनायाः करणत्वा
पन्नं भाव्यस्यार्थावबोधस्य निर्वर्तकतया करणं भव
ति कुठारादीनामपि छिदि[illegible]याभाव्य हैधीभावनिर्व
र्तकत्वेन छिदिभावनाकरणत्वप्रदर्शनात् ततो ध्ययन
विधेः प्रवर्तकत्वान्यथानुपपत्त्यैवार्थभावनाकरणस्या

ध्ययनस्यार्थावबोधः फलमिति सिद्धमनन्यप्रयासमा
नपदोपात्तस्याध्ययनस्यैव भाव्यतया स्वाध्यायावाप्ते
रपि विधिफलत्वाभावप्रसंगात् इत्यतआह सात्वधीया
मानावाप्तिफलात्वादक्षरग्रहणान्तेध्ययमात्रायाः तव्य
प्रत्ययेन भावनाकर्मकारके भिधीयमाने स्वाध्यायेस्वा
वाप्तिफले च न भाव्यान्तरकल्पनीयं [illegible] तताकर्माभिधायि
शब्दविरोधादिति [illegible] भाव्यमानेरणपुरुषप्रवृत्तौ वि
धिना जन्यते किंतु पुरुषार्थभाव्यापेक्षतयैव तत्र शब्दवि
रोधेपि भावनानिष्पन्नैव यथार्थावबोधो भाव्य इति शंकते
अपात्तरग्रहणानिष्प्रयोजनामिति परिहरति भवतु
तर्हि सकृत्तंगनिरिति अयमाशयः अर्थनिर्णयस्या
ध्यायनमात्रादनिष्पत्तेः अयमारणस्य स्वाध्यायस्य वा
फलत्वात् अध्ययनमात्रस्य चाप्रयोजनतया भाव्यत्वा

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण ७ योगात्स्वाध्यायाध्ययनेनस्वर्गंभावयेदितिकल्प्यतइति
नन्वव्याकरणस्यापि अंगत्वात्सांगाध्ययनाद्विधीयमा
नात्मार्थनिश्चयोदृष्टफलतयजायते तस्यचाविरोध
परिहारायविचारः प्रयुज्यतेनोदृष्टेसत्यदृष्टकल्पनान
न्याय्येतिबोधयतितदपिनाद्दारेभ्यःप्रयोजनवादिनिः
परिहरतितन्नाहिलिः प्रयोजनानीति मूलमात्रस्वाध्या
यलक्षणात्कर्मणएवाध्ययनकर्मणस्याभाव्यमानात्
फलवदर्थावबोधसिद्धेः पश्वन्नाद्यादेनाप्रयोजनंत्रति
परंपरयासाधनानाममभिभाव्यत्वदर्शनात्स्मूलमात्रा
स्वाध्यायावाप्तिपर्यंतएवविधिव्यापारइतिभावः तत्व
दस्यलापर्यंतेविधिव्यापारफलवदर्थावबोधस्याति
र्निमित्तास्यादितितत्राहफलप्रयुक्तएवार्थावबोधइ
ति प्रयमाशयः लौकिकामत्रवाक्यानांविधयेमत्तेररापि

फलवदर्थावबोधकत्वदर्शनात्सांगात्वेकर्मणोविधी।
यमानादवप्यु [illegible] मात्रविधिफल
मर्थावबोधः किंत्वध्याप [illegible] मात्रजन्यंफलमि
तिविधेस्तदृष्टसंभवापदृष्ट [illegible] न्फल मितिदृ
ष्टफलाविरोधेनादृष्टासिद्धेन [illegible] नंतत्रादृष्टकल्पवि
नंयुक्तमिति किंचफलवद [illegible] लध्ययनविधौ
यस्मिंकर्मणा [illegible] स्यतद्वाकाध्ययनमेवस्यान्न
वाक्यांतराध्ययनं तत्रप्रवृत्यादिफलाभवादितितत्कृत्स्न
वेदाध्ययनासिद्धिरित्याहत्रापिचाद्वापग्रहत्तोविधिरि राणं=
ति नतुकृत्स्नस्वाध्यायाध्ययनस्यनित्यत्वाविधेय
त्वेपिसकलस्वाध्यायावाप्तिसमवेतस्याहष्टस्यान
८ धिकृतकर्मवाक्यगतस्यार्थावबोधाद्युत्पादकारण
९५. काप्यमस्तीतिनिहंतीतिनिषेधोप्तः प्रायश्चित्तजपाधेरे

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर· वैपकारित्वोपपत्तेः नन्वध्ययनादृष्टाभावात्तेः को
८ विशेषोऽस्त्वविशेषः स्वाधानोच्चारणात्तमत्वंनामाद
रधर्मोवाप्तिस्तदर्थोवाऽग्रनसव्यापारोऽध्ययनमिति
नन्वधिकारिविशेषणामर्थावबोधमुद्दिश्याध्ययनं
विधातव्यं निरधिकारविधानायोगात्तथार्थावबोध
मुद्दिश्यैव च विधित्तः शब्दोच्चारणे सति वाक्यस्य त
त्पर्यासिद्धेरर्थज्ञानादृष्टमवाधिकत्वमवगमयुक्तः शब्दोच्चा
रणो लोके नान्यथा कैं नर्थीकृत्वन्नायादोन्नामि ननु चाश्रू
यमाणाधिकारमवाप्यदृश्यत्ववत्ती अधिक्रियते
अस्मिन्कर्मणायपाहृष्टमसिद्धेन्नधिव्यापकपुरुषसंबंधनि
मित्तंजीवनकामेकिंचफलवदः फलकामजिन्न्यायेनाधि
कारः कल्पतां नामर्थावबोधं सिनोविनाशस्य वर्यमाणामि
त्यादिनोयनयनस्यप्रकृत्यत्वादुपनीतत्वमोधिकारीति

त्यय= नः

प्रकरणाद्याम्नायोत कल्प्यतामिति चेन्माहृद्दृष्टस्यान्तर
ग्रहणोऽर्थावबोधः सकल्पनाधिकारस्यानिरधान्नित्या
दिना भवतुनामाध्ययनेनार्थावबोधं तावद्यद्वर्थाव भा=र्था
बोधकाम इति विधित्सयापि विचारेणाप्यर्थावबोधं भाव
येदिति विचारे प्रवृत्तिरध्ययनविधि [illegible] पनदा
ति तत्राल्पदृष्टाधिकारेप्रत [illegible] सा
मर्थ्यादेवाध्ययनस्या [illegible] यावा
फलमित्युच्यते किंवाप [illegible] श्यविधान
तत्रत्यामिभेत्यालोत्य [illegible] गील [illegible] नया
हभवदध्ययनविधेरि [illegible] हृ
नाधिकारहन्तीति अध्य [illegible] ध
तिपन्नस्यकामनायोगात्त्वार्थावबोधकाम [illegible] ध
धानमित्यर्थः ननु कथमर्थावबोधस्याप्रा [illegible]

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर· ध्ययनात्प्रागेव दार्थस्याप्रतिपत्तेर्विशेषकरणापरिहाणे
६ नाहि शिष्टावबोधनवमात् ननु वेदस्य प्रागपि वाक्य
प्रमाणत्वात् तत्राभ्यवचनवदर्थो विधानस्य यत्सद्भाव
मात्रमनुमानेनावगम्यते नार्थ्यवाच्यत्वानमात्रस्यानु
मानसिद्धत्वात् तत्तत्कामनायोगात् अग्निहोत्रादिवि
शिष्टवाक्यार्थानामप्रतिपन्नत्वात् नहि विशिष्टज्ञानकाम
नायोगादुपदेशात् पूर्वमस्ति [illegible] वाक्यार्थविशेषाः
प्रतिपन्ना इति चेन्न न हि वाक्यार्थविशेषज्ञानकामनामपि
सिद्धत्वात् तत्तत्कामनासंभवे वेदस्योपदेशिकज्ञानस्या
प्रमाणत्वात् तत्र निर्णयप्रसंगं कामयत इति चेत् प्रामा
ण्ये निश्चिते न तत्र निर्णयविरागात् कामना अर्थस्य विभ्रम
मात्रत्वादौपदेशिकत्वात् [illegible] प्रामाण्ये तत्प्रामा
ण्यविचारस्यैवावसरो नाध्य[illegible]

कत्वर्थोदि...

[illegible]नां[illegible]मात्येते — दिरवशाद्वा
[illegible]त्पर्यप्रसंगादतिहे
[illegible]वाक्यवाक्यशक्त्यनुसारेण
विशिष्ट[illegible]याम् अर्थज्ञानमुद्दिश्याध्यन
विधेस्ता[illegible]गतस्मादेशेषज्ञानानां प्रा
गसिद्धत्वा[illegible]धानमित्याह —
— श्राद्धाधिकारमाननप्रयाजनमिति विध्योहि स्व
विधानेपि नाध्ययनमात्राद्दृष्टफलतापायर्थाबोधसि
द्धिदर्शनादित्याह ततो न विधेरिति नन्वर्थावबोध
मुद्दिश्य यशाखोच्चारणादौ यत्तात्पर्यं लोके दृश्यते न
तावदृष्टोच्चारणात्तात्पर्यमिति लोके नवा
भावान्नवत्तुरुच्चारणादौ वेदे पौरुषेये तात्पर्याभावा
प्रसंगात्तस्मात्तच्चभावत एवार्थप्रतिपादनसमर्थ

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर॰ स्यशाद्वस्य प्रकृतस्य संबंधस्तत्तदोषपरिहारायार्थवत्त्वा
९॰ नमुद्दिश्य शाद्वेऽध्याहारोपादेयत्वेनैतान्यर्थमपि शाद्व
धर्म एव वाक्यविधिलिंगगम्यो न प्रकृतस्य धर्मः संनिवद्धयते
इदानीमध्ययनविधेर्नित्याधिकारत्वोपपत्तिपा
दयितुमधिकारिविशेषणाभावादनध्ययनमेवे
त्यध्ययनप्रवृत्तिमापादयति यद्येवमधिकाराश्रवणा
दिति तत्र विद्वद्दिशत्तथवोगष्ठे [illegible] सक्तान्त यावत्प्रतिपन्नस
दस्य स्यान्नैवं न तन्न हि वार्यो नियोगकृतिप्रतिपद्यप्र
वृत्तिसमर्थत्वकल्पनासंभकल्पयति यदा तु पुनर्वि
धिमिरिनिवाच्यत्तत्रानिरापर [illegible] स्तु वस्तुनं संपद्यते तदावि
धयेनिश्चितैव तत्रानिराविर [illegible] प्रतिबद्धप्रवर्तकाभावस्य
विनष्टत्वादौपदेशिकत्वानज [illegible] स्य मत्याधिकारिणा कल्प्या
विषयीकृतस्य मेधावान् तत्राध्ययनविधिरपि [illegible] विषय

स्याध्यायनविधिप्रयुक्तानुष्ठानत्वात्स्वयं प्रतीव
द्धप्रवर्तकभावेनाधिकारं कल्पयित्वा प्रवर्तयतीः
तिप्राभाकराः प्रत्यवतिष्ठन्ते अत्याहारकैचिदाह
रिति नन्वष्टवर्षब्राह्मणमुपनयीत तमध्यापये
त्त्विश्रुतावध्यापनविधिश्रूयमाणोऽधिकारः क
थमध्ययनं प्रयोजयेत् कल्प्यो वाधिकारः इति चेन्न
नेत्रध्ययनेऽप्यधिकारं कल्पयित्वा स्वविधिप्रवृ
त्तिरिध्ययनस्य गृहत्वात् संनिधानात् न तु कल्पि
ताधिकारे ध्ययनविधौ नत्वप्रयुक्तानुष्ठानत्वान्नत्व
ध्ययनस्य न तत्राधिकारः कल्प्यते इति चेत्तु विप
रीतं किं न स्यात् तत्र ध्ययन कल्पिताधिकारेणा प्रयु
क्तानुष्ठानत्वादध्ययनस्य न तत्राधिकारः कल्प्यते
इति नन्वलिखिता यावदध्ययनासिद्धेर्नाध्ययनावि

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर॰ यिर ध्यापनं प्रयोजयति तत्र विहिताध्ययनेना
२२ ध्याध्यापनविधिसिद्धेर्न विहितमध्ययनमध्या
पनविधिः प्रयोजयेत् तत्र ध्याध्ययनाध्यापनयो
माणवकस्य प्राङ्गुरुत्वं पवित्रपाणित्वा … सा
म्याहिहितमेवा ध्ययनमध्यापनविधिः प्रयुंक्ते
इति अत्राध्यापनस्याध्ययनविधिप्रयुक्तत्वाभिम
मानमेतन … विंशत्या … धीयेतिवि॰ वे
धमविधानमाहितिरिक्तपाठेन युक्तो ध्यापनादु
त्तरभावित्वात् आचार्यत्वस्याचार्यकरणविधि
प्रयुक्तो धीयेतेति वाक्यार्थ इति चेन्न ततः ह्निति
युक्तमतश्च तस्मात् आचार्य इत्युपनयमात्रादाचा
र्यत्वश्रवणादाचारणात् … ति व्युत्पन्नादाचार्य
त्वस्य प्रागेव सिद्धेराचार्यकरणविधिप्र…

हारात … विद्वत्त्वा ध्ययनात … धीयत्वा
तत्तस्मात्यिकारकल्पना … दितरेतरप्रयुक्तिसा
म्याच्चस्वविधिप्रयुक्तिसंभवे ध्ययनस्य कथमध्यापन न
विधिप्रयुक्तिरिति । अत्राहाचार्यकरणविधिप्रयुक्त
स्यानुष्ठानमिति ध्ययमाणाव: संभवनोनुसंगता॰
चार्यकरणहानि … भतिविगुणान … यपुक्तियं इति
संभावनादिपु … विपुणयत्ने धीतीरात्मनेपदं वि
धीयते तत्र व्रोपनयीन तमध्यापयीतेत्येकप्रयोगत्वा
गमात् उपनयनाध्यापनयोः माणवकस्याध्यापनं
कर्म प्रतिकारकांशेन गुणभूतत्वात् माणवकः केनो॰
पकारेणाध्यापनविधिं निर्वर्तयेदिति वीक्षायामा
मुपगमेनाध्ययनं कुर्वन्नध्यापनविधेरुपकरोति
निगम्यते तत्र व्रोपनीयाध्यापयेदिति प्रयोगैक्य का॰

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर० ध्यनायां न पत्न्य र्थसा ध्यमेवाचार्यकरणां अध्या-
१२ पनस्यापि फलं गम्यते तत्र श्रोपनीयाध्यापये
दाचार्यकरणकाम इति श्रुतस्यैवाचार्यत्व फलस्य
कामो यत्र विधमात्र कल्पनात्स्या धिकारो ध्यापन
विधिः संपद्यते अथवोपनीयन्तु यः शिष्यं वेद-
मध्यापयेद्द्विजः संकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रच
क्षत इति उपन [illegible] ध्यापनयोः प्रयोगैकाद ध्या-
पने विधिश्रवणादाचार्यत्व फलश्रवणाच्चाचार्य
त्वकामो माणवकमुपनीयाध्यापयेदिति विधि
र्निष्पद्यते अध्ययनेन [illegible] धिकारो विभिन्नं किंचि
श्रुतमस्तीति विशेषः न त्वध्यापनविधिविषयत्वा-
देतदभावे ध्ययनस्य स्वतंत्र विध्यंतर विहितस्य क
र्यं तत्र विध्यंतर प्रयुक्तादनुष्ठाननीति तत्राहाध्ययनस्ये
रव

वका मस्त्रकृत्ति प्रयुक्तस्येत्ययमाशयः नाहिताग्नी
नाध्धीतेति श्रूयते तत्र [illegible] वत्कृत्य यं हि श्रयस्व
मंत्रेण नित्यमाधाना [illegible] विधीयते द्रव्यपरत्व यो
द्वारणा द्वितकर्मकारैकार [illegible] कारकर्मता प्रतीतेः
अश्रूयमाणफलत्वादेव [illegible] वत्तं त्रकामा धिकार
ता न च सत्कुः [illegible] धानविपरीत्या द्वित
काम्याधिका [illegible] तापदाहवना [illegible] होतीति संस्कृता
ग्रीनां क्रत्वंतरे विनियोगात्तस्मादुभयथापि धिकार-
न्योना धानविधिराधाने प्रवर्तयितुं क्रमः तत्र्युत्तर
क्रतु विधिप्रयुक्तानुष्ठानमाधानं स्यादुच्यते तत्रा
वन्नित्यदर्शपूर्णमासादिविधिप्रयुक्तानुष्ठानमाधा
नमाहवनीयस्योद्देश्यत्वान्यान्यपादेयत्वात्क्रतुविधि-
विधिप्रयुक्तमाग्रेयत्वाद्योगात्तत्तउपादेयमेवाहि विधिरन्

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर॰ स्थापयति अन्यथा स्वर्गकामादीनामप्यनुष्ठेय
१२ त्वप्रसंगात्तस्मादुत्तरकाम्यविधिप्रयुक्तमेवाध्या
नस्यानुष्ठानमिति नहि विधिरेवकामोऽप्युपा
देयमेवानुष्ठापयति किंतु पदार्थसु प्रणादेवं
ध्य= वाविनाकामस्याऽलंनासिद्धिरिति तस्य विधिरेवा
कारितयानुष्ठापयति एवं विधिरागयोर्विभागदु
र्शितान्यथ्यासोवरोधिविधेर्मपरिशेषितिविधे
नत्या विधयपाठमावेविशिष्टमानुभिरनुष्ठापयति राग
स्तु तत्याविधेयपाठमस्यापि विधयेनम्नाविधेयायामि ९
वमाचार्यकरणाकामनैवाध्यापयनमाचार्यत्वंच्या
धारेणमाणावकेननिर्वर्तयन्नध्यापनात्सिद्ध्यतीमिति
अत्राध्ययनविधिरेवनित्यत्वेनैकारणाताधिकारोध्य
नेप्रवर्त्तयतीति प्रतिपाद्य तदित्थमत्राध्यापनविधिमप्यु

त्तिं निराकरोति न दृष्ट [illegible] नयना
ननावदाचार्यत्वं [illegible]
यत्नभावाय्यविद्यत्वा [illegible]
यत्नयाविधिरपमाचार्य [illegible] वधे
यत्वान्नापिनैयोगिकप [illegible] आराज प्रा
हयतीतिहेतुकर्त्तत्वानि [illegible] यत्वस्यलौकि
कत्वादध्यमाणवकं वि [illegible] यर्थजन्यमाचा
र्यत्वमलौकिकमिति न तत्पस्मात्तत्राचार्यश्रुति
स्मृतौ माणावकसंस्कारं प्रतिहेतुकर्तृत्वस्यैवलौ
किकस्याचार्यशब्दनिमित्तत्वावगमात् सहपठिता
च= नां प्रसंमातनादीनांलौकिकत्वादाचार्यत्वस्यालौ
किकत्वेऽप्युपनयननियोगफलंभविष्यति तेना
ध्यापनविधेःकुतःसाधिकारत्वामत्रप्यनमध्यापयी

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर॰ नेत्येकप्रयोगतावमभ्रातुपनीयाध्यापयीतेति वि
१८ धिःपरिहाप्यतइति तथाप्यगपालस्यार्थवादस्य
प्रधानविद्याधिकारानिमित्ताकल्पनीयात्राचा
र्यकरणकामोमाणवकमुपनीयाध्यापयेदिति
तदेवमध्ययनविधेरणुपनयप्रकरणत्वाद्विजस्य
त्रैविद्यानांसर्वस्मृतिषुचोपनीतोधीयीतेतिप्रकरणाम्
माणात्तस्याधिकारत्वात्किंचित्तविधिप्रयुक्तमेवाध्यो
पनमितियुक्तं यत्नुमानिकंपृत्त्वाचार्यत्वयमेववाह्
लप्रत्ययानुमानेनवानाचार्ययपनत्रानियमस्यकिंचि
च्छिद्यातिकिंतुपष्टद्वेपनाध्ययनमाचार्यप्रत्वानु
वादकार्यचार्यसंज्ञामेवत्वध्यापनसिध्यर्थमिति च
चनत्रशतिवचनात्संज्ञायर्थंमेकारणत्ताधिकारोऽप
जादिविधानागत्वात्तस्मादाचार्यकरणविधिप्रयु

व॰

मितिप्रयुक्तोनिर्मलोविकमध्ययनमेवपाप्ट[illegible]कारकल्पना
भिप्रायान्यतरिक्तोवान्यत्र्यस्त्रत्यर्थमितिप्राज्ञस्यशाकः
स्यान्यजगत्कल्पनइतिवीक्षात्मनोपिविधिपद्धतिप्र
वीनत्वाधिकारप्रतिपद्यात्राचार्यत्वमनेयस्माद्भि
नेविधिर्वाधिकारोध्ययनस्यापिचार्यत्वमासाद्येति
कल्पयामीति गृत्वाविरमाह[illegible]नीतेयामुपनयीतेति
वधयमाचार्यस्यानिविशेषमत्राचार्यकरणकामस्य
नियोगाप्यत्वर्थोपमभिसंधिराचार्यकरणविधिस्ता
वत्रावहितमध्यापनंप्रयुक्तोध्ययनानधिकारियां[illegible]
प्रयोजनमप्यन्यनयाचार्यगुणाभावेनप्रवृ[illegible]व
विद्धितमेवा[illegible]योजयतितत्रवक्तव्यकोविधिःस्व
८०८ रूपनिराणयोपाधीतेन[illegible]पेक्षतेन
वेति स्वरूपोपाधितया[illegible]धिकारिण

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण प्रवर्तकत्वोपाधित्वादध्ययनविधेरुपनीयाध्यापयेदित्यस्यायं
१५ विधिरितिविहितस्याध्ययनस्याक्षरग्रहणफलस्य विशेषणत्वाभावात्
पंचकंधिद्धध्यायो[illegible]स्तदर्हमाणविकोनीयुक्तोभ
वतीति अध्ययनस्वरूपोपाधित्वेनैवाधिकारि[illegible]पेक्ष
तो विधिस्तर्हि सिद्धमध्ययनविधेः साधिकारत्वं [illegible]
प्रकरणा दुपनीतोधिकारी संपद्यते साधिकारित्वेवाध्य
यनविधेः प्रयोजकत्वं[illegible]यति परप्रयुक्तानुष्ठा
नसंभवेसाधिकारो विधिर्न प्रयोजयतीति चेत्तत्राहानि
युक्तस्यैवस्वाध्यायाध्ययनमिति अनियुक्तस्येति स्वाधि
कारविधिनैवाप्रवर्तितस्येत्यर्थः नन्वकामिनप्रवर्तमा
नेप्यन्यः प्रवर्तयिष्यतइतिहे[illegible]रूपेणाध्यापनस्य सिद्धि
रिति नोपपत्तेस्तत्वस्या[illegible]तदं[illegible]त्वात्मनैवोपनी
नमध्यापयेदित्यादिनोपनीतमन्यथांगवैकल्यानुष्ठा

धिकारानिष्पत्तेः आचार्यत्वफलाभिसंधेः नन्वर्थत्वात्
धिउपनीयाध्यापयेत् नत्रस[illegible]कानप्रवर्तते
निष्प्रयोजनव्यापाइतिना[illegible]ध्यापनं सिध्यति ननुवा
लकस्य कथं साधिकारप्र[illegible]निपत्तिः संध्योपासनस
मिदाहरणादिकर्तव्यताप्रति[illegible]त्रिवदुपदेशसामर्थ्यादध्य
यनकर्तव्यताप्रतिपत्ति[illegible]विशेषः किंचानित्य
नत्राध्यापननिधिना[illegible]यनस्यानुष्ठानेन दु
परमेनित्यमध्यापनं संपादयितुं नशक्नोति नतुन्याह किंच
यदाचार्यकरणविधिरिति अयमाशयः का[illegible]
चार्यत्वं नतावत्स्वयमेव पुरुषार्थः परंपर[illegible]तुः
स्वप्रामि[illegible]वपुरुष[illegible]त्वस्याध्या
पनमात्रस्यवाप्रयोजन[illegible]कल्पना
नुपपत्तेः द्रव्यार्जनोपाय[illegible]रणामस्यपी

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

ध्यापनेनैव

विवर॰ णिकर्माणिजीविका: तदुपनीतं[illegible]ध्यायप्रतिग्रह इति
२६ स्मरणात्स्मरणवकस्य[illegible]ध्ययनफलस्य[illegible]हिरण्यादि
विधानानुष्ठान[illegible]श्रुत्यर्थकर्मानुष्ठानायत्तकोऽतीयेन विधेर्द
हिरण्याद्युपादानस्य तदुपायकत्वाद्व्याजेनैव[illegible]
नं तत्रप्रयोजनवत्तया[illegible]न्यत्वान्नित्यवत्तेन[illegible]
त्वासिद्धिरिति उपगमनाध्ययनेनार्थनित्य इतिनित्या
त्तदुपनयनारम्भस्तु संततमे[illegible]इति ननु प्रायश्चित्त
स्याप्यकरणाद्दोषः श्रूयते ऽतोऽनाचिरकालेन द्विगुणा
यनमर्हतीति तत्रकथं प्रत्यवायश्रवणात् उपनयन
स्य नित्यत्वमुच्यते न प्रायश्चित्ताकरणनिमित्तदोषनि
रासाय द्विगुणं व्रतमुच्यते किंतु प्रायश्चित्तेन[illegible]नराक
र्तव्यस्य पूर्वदोषस्यैवातीचिर[illegible]कालेऽधिकत्वापेक्षापेक्षति
रासस्तु उच्यते तेन्यथा प्रायश्चित्तानर्थक्यप्रसंगात् नतूप

न

नयनसंस्कारस्य नित्यत्वेऽप्यध्ययनस्य वा पानित्यता
सिद्धिरितितत्राह संस्कारस्येति अंगमुपाधिविहितत्वा
दंगस्योपहितांगमनित्यतास्योपाधेरध्ययनस्यापि नित्य
त्वं कल्पयतीति नन्वध्ययनमनारभ्याधीयमानमुप
नयनं कथमध्ययनांगं स्यात् नचोपनयनं संस्कार
विधिमात्रमेवानुपपत्त्या श्रुतिबलेनाध्ययनं कल्प
यति श्रुत्यादिविशेषसंबंधनिभित्तप्रमाणाभा
वेऽध्ययनविशेषणासंबंधासिद्धेः यथा हिरण्यंभा
र्यमितिविधिः श्रुती[illegible]हिरण्य[illegible]
श्रुत्यादिविशेष[illegible]र्यं हि
रण्य[illegible]ानात् सर्व
८० मानुसंबंध[illegible]क्रानूप
कारित्वानुप[illegible]मप्रत्युवानन्तसंस्कारक

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर॰ मंत्वंपरित्यज्याध्यकाः ... फलः स्वतंत्रो विधिरभ्यु॥
२७ गतः एवमुपनयनस्य ... फल ... दिक्रमाणा॥
विरहात्संपादि ... संबंधे सर्वकर्तु
असंग ... ध्यत्र ... नतु ... नियम ... परित्य
... नंत्रयवाभ्युदय ... फलः स्यात्वाम्नित्वात् ...
हिसर्वः स्वभावसामर्थ्या ... दिव्यांगांगिभावसामान्ये
नप्रमिमाणाः श्रुत्यादि ... एव विशेषसंबंध
प्रमिमीत ... तीतोपनयनस्य संस्कारकर्मतासिद्धी
ति अत्रोच्यते ... पनयनविधिं ... श्रुत्यादिक्रमाणा॥
नपेतव्याचा ... र्थिकेनप्रमाणेनोपनयनमात्मीयं
... स्वीकरोत्याचार्यो ... वेदमधीष्वेत्यादि
... विधानात् ... लिखित पाठादि ... निषेधे सत्याचा
र्योपगमन ... माणवकस्याध्ययननिर्वृत्तये

... नयमंध्य ...
गानि ननुदृष्टमाचार्योपनयनविधिसामर्थ्यादुपा
दीयतामदृष्टः ... पनयनसंस्कारः कथमंगनयोपादीय
... इत्युच्यते आचार्योपगमनविधिरेवतावन्नाविधेनिकर्तव्यकला
... गृहीतो ... संस्कारमुत्पादयति सचविधिर्विधिप्रयुक्तप्रयो
जनमीदृमाणो दृष्टोपगमनद्वारेणाध्ययनविध्युपकारे संभवति
नादृष्टं कल्पयति दृष्टे सत्यदृष्टकल्पनानुपपत्तेः दृष्टफलातिशये
दृष्टे संभवति स्वतंत्रादृष्टकल्पनानुपपत्तेरित्यर्थः नदेवमध्या
यनविधिसामर्थ्यादुपादीयमाने सत्याचार्योपगमने तदाश्रितो
पन [illegible] ध्ययनविधिर्मंत्र
... [illegible] ... नसामर्थ्या
... [illegible] ... संस्कारक
... मंतायांसिद्धायांस [illegible] नविध्यादिम
... चार्योपगमनदृष्ट [illegible] ध्ययनागतंमानं ... सामर्थ्या

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

वि०जस्ता त्रमिमीते तयोः साधकाः [illegible] कर्मत्वेपमाणवमित्यन्नोच्यते
१८ परम्परोपादानं माणवकस्य [illegible] फलं [illegible] भावेति
द्विहि [illegible] प्रयाजा
दि [illegible] गत्वा [illegible] जैमि [illegible] वादी
यत्तु [illegible] कार्य
नांविप्रकृष्टं तयांगत्वाविप्रकर्षात्संनिकर्षग्रहणस्य युक्तत्वाद
तो माणवकसंस्कारत्व योग्यतयाध्ययनस्वरूपोपकार्यत्वमुभय
विध्युपादानसामर्थ्यात्सिद्धं किं धात्वर्थे ब्राह्मणमुपगच्छेत्सो
ध्येष्यतेति वाक्यविपरिणामस्यवदुपमाणत्वात्तद्ध [illegible] कृतिरेवो
पनयनसंस्कृतं माणवकमादायस्वाध्यायाध्ययनेविनियुङ्क्त
इति श्रुत्यनुगृहीत एवोपनयनविधिरध्ययनांगतामात्मनः प्रति
पादयतीति [illegible] संस्कारेण न परामृश्यते किंतु माणवक एवेति न व
पुंसोवेत्तु [illegible] नंतरं प्रकृतमानं संस्कार [illegible] पनयाध्ययनयोः परस्पर

रत्व इत्यादि तावत् [illegible] त्वं नावलंबनं इत्यध्याहारो यावच्चन्तुत्व
हुत्वं नावलंबते तावद्ब्रह्मजिज्ञासा [illegible] प्रतिपद्येतेति साधन
कलापाभावेन विचारप्रवृत्तिरिति व्यतिरेकोयं दर्शितः
तन्नु नास्ति व्यतिरेकः साधनाभावेपि प्रवृत्तेर्दर्शनादित्या
शंक्याह कथं [illegible] देववशादिति [illegible] यागादिवत्फल
पर्यन्तज्ञानस्यादित्यर्थः व्यतिरेकनियमा [illegible]
पि सिद्धवत्करोतीति [illegible] वा [illegible] नवत्स्त्वकलापात
[illegible] यमिति उक्तार्थेभाव [illegible] तारयति तदाह भाष्यकार
इति तदेवं साधनकलाप [illegible] यत्तया विज्ञानांगत्वेपि
शास्त्रयुक्तिभ्यामाधिकारिविशेषणात् [illegible] सपत्न
नंतरं ब्रह्मविचारो सिद्धोपि [illegible] प्रमाणाव्यापारवानर्थ
मित्येदेवानांप्रियः शास्त्रार्थमज्ञ [illegible] मानवेत्ताः
८६ सर्वसंकरवादीयत्किंचिदभिजल्पामीति विचारकानर्थ [illegible]

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण प्रतिपद्यमानस्य किल स्वर्गकामस्य शमादयो न बुद्धिसमा
५२ रूढाः न चाबुद्धिसमारूढमर्थमधिकारिविशेषणतया
ऽप्यशब्देनोपादातुमर्हति धर्मविचारस्तु बुद्धिगतो
धिकारिविशेषणतयोपादीयते इति वैषम्यमुक्तं नहि
पूर्वापरवाक्यपर्यालोचनया [illegible] त्रिकलत्त्वमिव स्वर्गकामः
[illegible]प्याहि श्रौतं विचारविधानं [illegible] यितं प्रतिपद्यमानो वि
धिप्रयुक्तमधिकार्यं [illegible] समाणाः स्वप्रकरणपठि
तमन्वयव्यतिरेकप्रमा[illegible]गम्यं चाधिकारिविशेषणः सा
प्रतिपद्याप्यश्रवणा[illegible]कामिति न स्वरूपेण किंच साधनक
लापस्याशब्दोपादानत्वानावेयव्यवस्थब्रह्मणि [illegible]त्वं
[illegible]वद् [illegible]व्याणाम्[illegible]त्तिस्य तत्र [illegible]पनुपपन्ने स्व
रूपापेक्षणीयत्वे च न देवाधिकारिविशेषणं क्वाप्यनवध
र्मजिज्ञासादिष्वद्वारेणावाप्यशास्त्रीयत्वेनायवाधिकारिविशेष

णानामनुपाश्रितप्रमाणाभावान्न अत एव बुद्धिस्थापि सा
पेक्षशब्देन च नोपादानमर्हति अवबोधितास्त्र बुद्धिस्था तस्य
वाक्यगतमेव संनिहितानरं बुद्धिस्थं च साधनचतुष्टयमु
पादानमर्हति [illegible]धर्माधिकारिदिति अतः शब्दोक्ता
र्थः न चान्यथा शब्द[illegible]र्थाभिधानमुखेन हि [illegible]तया पू
र्वनिर्दिष्टमेवार्थं गमयतीत्युक्तं [illegible]र्थकं वा
भिधेयमप्यशब्दस्य स[illegible]र्थकार्यैनात्पर्यादानर्थ
[illegible]वैफल्याद्यन्यपरः शा[illegible]कप्रयोगे शब्दार्थ इत्यप्य
शब्देनैव [illegible]ति [illegible]प्रमाणाभा
वे भागल्पादीनामत्यन्तमार्यमाणशब्दस्य प्रसज्य[illegible]
चेन्न निराकृतत्वात् धर्ममीमांसायां स[illegible]प्यशब्देनतः श्री
वेनापि तस्य हितत्वमुक्तमिति चेद् धर्मो लाङ्गुलन्यायेन क
शरणं पंसर्वसंकरवादी नह्यत्यन्तविधमाणः [illegible]

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

रा३

विवरण यो ऽस्माभिरप्यनुसरणीयः तस्मादतः वैय्यर्थ्यमिति प्राप्ता
५२ मन्त्राद्यशब्दपरिग्रहीतस्यैव हेतुत्वस्य हेतुत्वं यो ऽपवादा
शंकायां तन्निराकरणाय पुनरप्यशब्दो ऽन्यो हेत्वभिधायिनातः
शब्देनाक्रियत इति दर्शितं यस्माद्देव एवाग्निहोत्रादीनामि
त्यादि भाष्येणाग्न्यादेर्न दर्शितम् स्यादेतत् कृत
कत्वपरिच्छेदादिनादिकर्थासंदिग्धकृतकत्वाद्यनुमानमेवे
कामिकं नश्वरकर्मफलस्य यत्कृतकस्यानित्यत्वनिय
माभावान्न नित्यत्वरूपार्थकामिनः तत्रापि प्रवृत्तिः स्या
दतो नित्यानित्यवस्तुविवेको न ब्रह्मज्ञानोपायनियमेन प्रवृ
त्तिहेतुरित्यर्थः ननु कर्मफलस्यैकान्ततो ऽनित्यता मा
भूदपि न नित्यत्वे प्रमाणमस्तीति तत्राह एवं वेदप्यतृप्यं कैवल्या
नु मास्त्यनित्य इति नन्वेवं विधब्रह्मणि प्रवृत्तेः कामा
यामामिति तत्राह ततो विषयभोगान्नियमेन विराग ३

म॰

इति ततो ब्रह्मणि प्रवर्तितव्यत्वं तेः विरक्तस्य त्वापातः मोक्षा
दिव्यतिरिक्तविषयानुविरक्तो तत्रैव प्रवर्तत इति नाप्र
वृत्तस्यैव प्रवृत्तिनियमस्तथापि ब्रह्मणि यस्मिकर्त्र
न प्रवृत्तिः [illegible] तिनित्यात्मनात्मसुखं [illegible] सुखत्वव
स्तोति ननु [illegible] एवापयोग
लक्षणा ब्रह्मप्राप्तिः स्यादिति ने [illegible] एतापि [illegible] मिरि
ति ननु ब्रह्मानंदोपभोग [illegible] विनत्वाश्रयसुखवोपल
ब्धेरुपभोगमानत्व [illegible] स्य सुखस्य जीवाश्रय
तयोपलब्धिः [illegible] वापरोक्षभोक्तृभोगो
नस्त्वाश्रय सुखापरोक्षत्वं विशेषणायोगात्तथापि भेदे
नावस्थाने जीवब्रह्मणोर्लोकेपि तयोर्न सुखस्य रूपा
न्तरं प्रत्यक्षापरोक्ष्यादर्शनात्तत्रोपभोगः ननु ब्रह्मैव सुख
संविन्स्वभावस्तद्रूपावस्थानं च मोक्ष इति नयोग्यानुप

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

वि॰ लब्धिविरोधान्न च वेदाध्यानंदपरित्यागेनानिरानंदात्म
५३ नावस्थानं मोक्षं कश्चित्प्रार्थयते तस्मान्न साधनचतुष्ट
यसंपन्नस्य ब्रह्मणि प्रवृत्तिः किं तु कर्मफलशत्रुपसं
रत्यत्तो जीर्णभयादित्यादिनानतोक्ताशंकानिराका
राहेतुवचनं भाष्ये [illegible] भगवत्पूज्यमतः प्रोक्तेन साधनच
तुष्टयस्य हेतुत्वाभिधानेन [illegible] शंकानिराकरणा
प्र [illegible] तंमाण [illegible] यत्प्रवृत्तिकथ्यामिति तदाह
यस्मादिह देवाग्निहोत्रादीनामिति [illegible] पुरु
षार्थजातस्याविपर्ययादर्शयति इत्यर्थः ननु तथापि
कर्मजितो लोक इति सामान्यश्रुतिश्चात्कर्मास्याति
विशेषादन्यत्रैव वर्तितामिति चोदयति नकुशायास्य
[illegible] कर्मस्य श्रुतिः सकृतास्याद यत्नमाहत
[illegible] पिसकृत्कृते फलस्यानुपभोगवत्कायोप

पयोगित्ववाक्यस्य श्रोतार्थीपरित्यक्त्वार्थलाद्यविषय
त्वकल्पनाप्रमाणविरुद्धेत्याह नतस्यवलवलप्रवृत्तौति
[illegible] विलप्रवृत्तेरित्यर्थः अन्यभानताकृतहीनश्रुति विर
रोधश्रुति [illegible] शिशयदकृत्यत्वंभजंत इति
श्रुतिर्विरुद्ध [illegible]
जिष्यंतनिविकल्प [illegible] पानुपलब्धिविकल्पाभावति
नुतीन्देवसर्गप्रते [illegible] मारद्धि [illegible] सोमपीति
श्रुतिः साय [illegible] कर्मिद्दी
यत इति च श्रुतिः [illegible] दर्शयति वाक्यस्य
फलविषयत्व कल्पनाकृतसर्ववाक्य [illegible] विरुद्धविरो
धापेक्षासार्थकल्पनायाः किं च यदि [illegible] नाविनम
हत् [illegible] कर्मकारीतिनक्षयस्यानंत हीयत इत्युपक्रम्य
[illegible] लोकपुण्य [illegible] कर्मिती यत इति

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण वचनादात्मोपासनाकर्मण एवापरोक्षानुभवहेतुत्वा।
५८ त्तथाविद्यानिवृत्तिफलत्वान् कर्मक्षीयन्त इति उपास
नाकर्मप्रशंसामात्रमेतदुपपद्यते एवंविदः क्षायस्य
श्रवणादेवंविदानुष्ठितस्याग्निहोत्रादेर्वमोक्षफल
त्वयाद्दृष्टयेभवि धीयन्ते [illegible] स्वभावः पथावि
धानेक्षीयन्ते वा स्वकर्माणि [illegible] यथार्थानुद्धितिविरोधात
तस्माद्ब्रह्मव्याप्ति [illegible] दर्शयन्निति यत्तथा वैराग्या।
मुपपन्नमिति ननु दोषाय्यं न तुल्यत्वात् ब्रह्मण्यपि प्रकृति
कारतामेवादेतदुत्पत्ते [illegible] ह्यात्पुनर्मुमुक्षुत्वाभाव इति वि
रुद्धपदार्थमिदात्म्यमनुपपन्नमित्यनुमानं प्रत्येवेदम्।
त्येवं भवति इत्यादि स्मृतिविरुद्ध पिवत्रापि विषययोरि
वतादात्म्यमुक्तं नच सुखानुभवाभावात् पुरुषार्थत्वा।
इतिपुक्तं ब्रह्मानंदानुभवात् ननु तादात्म्ये हि सुखमि

त्यनुभवः स्यान्नाहं सुखीति अहं सुखीमि वानुभवो लो
के पुरुषार्थ इति नैष दोषः सुखापरोक्षमात्रस्य पुरु
षार्थत्वान्न तु स्वाश्रयं सुखमेव पुरुषार्थः सुखापरोक्ष न
मिति [illegible] तामेव सुखसाधनानां पुरुषार्थत्वा
दिष्टत्वाविशेषा [illegible] मपुपलभ्यमानमेव पुरुषार्थ।
इति निगम्यते नत्र सा [illegible] पारं [illegible] नित्य [illegible] वि
षयसुखस्यात्मनो भे [illegible] कोऽवभासते हि सुखि
नि पुरुषार्थत्वेन [illegible] नंदोऽप्यपरोक्षावभासः
पुरुषार्थ [illegible] यस्य [illegible] यापि
कादयः सत्यम् नास्त्येव जन्यमपि सुखं ननु साध
नोपादानाज्जन्यतावगम्यते न सिद्धस्यैव तस्याभिव्य सुख
क्तिहेतुत्वात् अन्यथा सुखसंतानाजनकत्व [illegible] मानयो
गयत्वयोऽसाधना धि [illegible] कल्पनागौरवात् साध्यांत

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर: ५५

राशेषतया वाक्यमभिचारित्वेन वा निरूप्याधिकप्रेमास्य
दत्वेन वा सुखदुःखावस्थयोरविशेषे रागस्वरूपक्ला
न्याप्रत्यहे रागावभासते यस्मादतः शाब्देन शंकानिराक
[illegible]हेक स्रचनद्वारेणासाधनकलापस्य हेतुत्वं समर्थि
तेन स्मा[illegible] नन्वेष्टा प्रत्याख्येयमस
न्ववाक्यस्यार्थे दाशित[illegible] धनवक[illegible]यस्यावश्यारं
भकत्वं व्यतिरेकमुखेन [illegible]र्शितं इदानीमन्वयमुखेन
तदेव प्रतिपादयति यो[illegible]दितानुषंगादित्यादिग्रन्थः न
नु साधनकलापस्य [illegible]जिज्ञासापि नियमेनारंभिकेति
नेत्याह एवं [illegible]पर्यादिति आगमार्थोपपत्तिभ्यामेवध
र्मकलापस्यावश्यारंभकत्वसिद्धेस्तद्भयप्रमाणो
विकलस्य धर्मविचारस्य न हेतुतेत्यर्थः ब्रह्मणोजि
ज्ञासेति भाष्यं नतु धर्मस्यजिज्ञासेति वच्चतत्पर्यीस

मासः किं न स्यादित्यतआह नतरामिनाविचारार्थविषये
ह्यपि षष्ठ्याप्राधान्येही षष्ठ्यर्थः कर्मप्रयोजनयोरेक
प्राधान्यात्कर्मणि षष्ठीसमासः स्यादविचारप्राधा
न्येन तु कर्मप्रयोजनभेदात प्रयोजनविवक्षया वक्ष्यती
समासोपि स्या[illegible] नन्वेनग्रहणयदि षष्ठ्याः [illegible]
जनन्याकर्मत्वेन व[illegible]
निर्दिष्टावसरः [illegible]त्यारभ्यब्रह्मणि इति
कर्मणि षष्ठी[illegible]लग्रंथेन जातिजीवक
[illegible]तासन शब्दरा[illegible] ब्रह्मशब्द[illegible]सां
प्र [illegible]कर्तृत्वेन कर्मत्वेन वाप्यनेपादनानुपपत्तेरस्मि ने
न्प्रयोगेन ब्रह्मशब्दस्य जात्याद्यर्थनेति दर्शितं नत्रब्रह्म
राइति कर्मणि षष्ठीत्यारभ्य किंचशास्त्रप्रवृत्तिरेवान्यत
प्रात्नानेन ग्रंथेन प्रधानविचारान्तशब्देन मुख्यापार

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवर॰ त्योपादाय प्रधानस्याप्यर्द्दीपकल्पनार्थं मुख्यतः प्रधा
५६ नाविचारमेवोपादाय प्रधानविचारारंभसामर्थ्याद्दीपक
ल्पनामिति कर्म्मणि षष्ठीदर्शिनामिति संबंधसामान्य शेष
भृष्टवानेन कारकपंचकव्यतिरिक्तः संबंधविशेषोऽङ्गीकृतं
[illegible] शेषेयत्संबंधे
प्याद्विनाभिधानमहिम्नां पदस्य गम्यत इति वक्ता
स्यगम्यत इत्यादि कारकस्यार्थं संबंधविशेषप्याद्विनाभि
धानं नाहिति किंत्वभिहितसामान्याः पदेस्मा[illegible]का
रकसंबंधविशेष्या[illegible]यतोवगम्यंत इत्येतावान्ति षष्ठी
शेष इत्युमनार्थादपि कारकसंबंधप्रतिभास इत्यु
क्तमिति पूर्ववादिनोमतं किंच शास्त्रप्रवृत्तिरेवान्या
रभ्यत्वाद्बुभिक्षाजिज्ञासेत्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन सा
धिकारविषयस्याविचारविधेः प्रतिपादकेवाके[illegible]

त्ताः कर्म्मकारकत्वमिहिष्टं सूत्रस्य च तदेकार्थत्वात्तत्रापि ब्रह्मणः
कर्म्मत्वमेव शब्देन वक्तव्यमिति दर्शितं ज्ञानमिच्छेत्यादिभाष्यं
तत्राव गताविषयत्वादिच्छाया ब्रह्मसाक्षवगते ज्ञाने छायानुपपत्ते
न रेवगतेरुत्तराधिकिकस्य ब्रह्मज्ञाने छेत्यत्राप्राक्तन[illegible] छायाः फ
लविषयत्वादिति [illegible] माराणावगतिरिति तदाह सा
तादनुभवइति नन्व[illegible]
तया॰ नुपरोक्षइति शब्द[illegible]वगतेरपरोक्षज्ञानमिच्छ
न इत्यर्थः य[illegible]ज्ञानकत्वप्रतीतत्राह सांवि
हितेपीति प्रमाणाभावग[illegible]
र्थः न्याह नन्वकिमिदं ज्ञानमित्युच्यते संवेदनमेव[illegible]फलं
विज्ञानमिति कश्चन प्राभाकर वैशेषिके नैयायिकाः नव
संवेदनं फलं च [illegible]सन्निकर्षादिसामग्र्यंचा[illegible]प्रमातव्या
[illegible]

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण संविज्ञानकोज्ञानमितिनिरूपणात्कलोकायतिकानांस्वात्मचै
५० तन्यमेवज्ञानं संरव्यवेदांतिनां कारणात्बुद्धेर्नित्याबुद्धिवृत्ति
र्नानिंभावधुन्यत्यासंवेदनमितिनिवृत्यपास्तत्रापिव्या
शुः भावितंविवृत्फलोदयःकार्तव्यापारअंतरणोपपद्यते नचाय मंतरे
नःकारकाकर्तव्यापारजन्य[illegible]त्वाज्ञा[illegible]पादान्मनःपरिस्पं
दव्यापारान्नपप[illegible]त्तिव्यः किंलोकेकर्तव्यापारा
त्फलजन्मप्रत्यक्षेणाफलेनैव[illegible]नचैतव्याप्तिग्रहणाभावान्
मप्रत्यक्षतात्वाच्चसर्वत्रकर्तव्यापारावगमःनतु[illegible]न्व
लोकेकर्तव्यापारोयत्लोकेफलहेतुतयाप्रत्यक्षासिद्धः कर्त
व्यापारःतर्हिप्रमन्यापितदनुमीयतेव्याप्तिनियमात्पूर्वनपरि
णामोनामव्यापारोत्त्यारंभाभ्युपगमादितिवैशेषिका
द्यः तर्हिप्रयत्नव्यापारजन्यफलमस्तुकर्तव्यापारव्याप्ति
नियमान्मनसस्य[illegible]संयोगादेवासमवायिकारणा

व्यापारमंतरेणाज्ञानमुत्पद्यते नकरणसंयोगव्यतिरेकेण
फलजन्मकर्तव्यापारदर्शनादत्रसर्वसंकरवादीविलपति
याकादिषुकर्तस्यकर्तव्यापारप्रतीतादर्शनात्तत्राप्यव्या
वगम्यतामिहतुतद्दर्शनाभावान्नकर्तव्यापारइति तथा
नुमानप्रक्रियायामनीषत्तदुत्पद्यते स्वगतानामपिनित्या
त्मनाघनादेवसंविद्व्यापारापेक्षा[illegible]
कानामपिस्वरूपे[illegible]धिकास्यविषयावभा
सित्वेसर्वदा[illegible]स्याल्लोकायतस्यचजन्य
संवेदन[illegible]दिभिस्यानिमवकस्या।
त्मनोनपरिस्पंदपरिणामोद्भुतो सत्यमध्यासपरिनि
ष्पन्नांतःकरणासंपिंडितस्यात्मनोज्ञानाकारपरिणामोन
नचसंवेदनाकारतापरिणामाः तस्यानित्यत्वसिद्धत्वादन्तः
करणापरिणामविशेषस्यचैतन्यस्यविषयावच्छेदोपाधिः

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

करणाद्युत्पत्त्या ज्ञानं भावव्युत्पत्त्या तु संवेदनमेवार्थप्र
काशो ज्ञातिर्ज्ञानमित्युच्यते तत्रार्थोपाध्यपरोक्षसंवि
दवच्छेदकं ज्ञानमपरोक्षमिति तत्रावयवार्थव्युत्पाद
नेनापरोक्षावगमे छायावाक्यार्थत्वमङ्गस्य सिद्ध्यभावा
यन्न पारोक्ष्य [illegible] संकें
तव्युत्पत्त्या वा [illegible] प्युत्तरभाष्यं तस्य तात्प
र्यं दर्शयितुं [illegible] वर्णयति कथं तावत्तस्य
स्यवाक्यार्थे वर्णनीय [illegible] त्थायास्य [illegible]
तत्वे विचारारंभकर्तव्यत्वाविचारस्य सूत्रस्य केनारंभः क्रिय
ते स्वैनैव वेदान्तभाष्यप्रयत्नापत्तिः सूत्रान्तरेणा चेदनवस्था
पातो [illegible] र्तितं तर्हि प्रथमसूत्रस्यापि शास्त्रतया ऽनारम्भ
प्रसंग इति तदाऽऽ [illegible] शास्त्रमर्थं तत्सूत्रमिति अथापातत
प्रतिपन्नोत्तरविचार [illegible] विवक्षयापादितविचाराय प्रथम

सूत्रमारंभयति विधेयो च विचारस्तेषु विधिविषयविचारस्त
त्रापि [illegible] रंभयतीत्येकशास्त्रत्वेऽपि नानवस्थाप्रसंगः
व्यादिवाक्यानां स्वार्थे क्रममन्वयद्वारेण विचार्यमाणावेदां
तवाक्यानां [illegible] यतीति मितत्वात्समन्वये
संबंध इति अत्र [illegible] किं प्रतिपादितं तदाह तेनेति
प्रयोजय इत्यधिकारी [illegible] यति
तस्य कारणान्त [illegible] व्याप्य [illegible]
[illegible] सामर्थ्यं दि [illegible]
[illegible] चायनार [illegible]
यदि व्यापि [illegible] प्रयोजन [illegible]
व्यपदेश [illegible] जिज्ञासा [illegible]
५६ कि [illegible] योगा [illegible] नदेवानां
मा [illegible] इत्यमारा [illegible]

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

विवरण
५९

त्रास्त्वयं सिद्धत्वं [illegible] पेक्षते तेऽपि [illegible] वेदनत्वादिनार्थः किं
त्वर्हि विधीयत इति तत्राऽपि पार्यतं तन वेदेति चनवग[illegible]
मिलाषितोपायत्वविधिरवैः प्रतिपाद्यत इत्यर्थः [illegible]
पारान्वेष्यपरोक्षानुभवं प्रत्यक्षेऽपायत्वमपि दर्शितं ॥
श्रवणादिविधेः [illegible]
वाक्यार्थप्रति[illegible]र्थिकपर्यवेक्षनस्य संबंधा
दीनामप्यर्थात्सिद्धि[illegible] पर्यवेक्षत्वेऽभवतीत्याह शा
स्त्रस्य संबंधाभिधेयप्रयो[illegible]
वाय विचारः कर्तव्य इति वाक्यार्थिक[illegible]र्थत्तिसंबंधा
दिप्रतिपत्तिरिति तदाह तदुक्तं भवति इत्यादिना [illegible]
लक्षणानद्वारेणाकाम्यमानमोक्षसाधनो विचार इति फलं ॥
संबंधेसिद्धेपि कथं विषयादिसिद्धिरि[illegible]त्याहार्थीप्ता
त्रस्येति इति विवरणे तृतीयवर्णकं समाप्तं सं० ८ फ० प्र०
२५

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

इतिपंचपादिकाविवरणस्यसमन्वयसूत्रस्यतृतीयवर्णकम्

नं. १८७२

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri

(c) Dharmarth Trust. Digitized By eGangotri